

בענין גדרי שתיה מכוס של ברכה

מצינו שלשה סוגי כוס של ברכה: א', ד' כוסות בליל הסדר; ב', כוס של קידוש והבדלה; ג', כוס של ברכת אירוסין ונישואין, ברית מילה, וברכת המזון. ונראה מדברי הראשונים והפוסקים שיש חילוקי דינים ביניהם בנוגע לחובת השתיה מכוסות הנ"ל. ולקמן נבאר בפרטיות הדין של כל אחד ואחד.

חובת ארבע כוסות: מח' התוס' והר"מ

איתא במשנה (פסחים ט:): "ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין." וכתב התוס' (שם ד"ה לו יפחתו) וז"ל מתוך הלשון משמע קצת שאין נותנין לבניו ולבני ביתו כי אם לעצמו והוא מוציא את כולם בשלו וסברא הוא דמאי שנא ארבע כוסות מקידוש דכל השנה שאחד מוציא את כולם... ונראה להחמיר ולהצריך ארבע כוסות לכל אחד עכ"ל.

עיין בחדושי הגרי"ז על הר"מ (פ"ז הל' חמץ ומצה הל' ט) שביאר שיטת תוס' דמצות ד' כוסות הוי ברכה על הכוס. ומבואר עוד בספר דברי שירה-פסח (סי' עח) להרה"ג ר' אליהו לויין שליט"א בשיטת תוס' וז"ל ונראה עוד דמה דנאמר דארבע כוסות הוו כוס של ברכה אין הפירוש רק דבעי בורא פרי הגפן על הכוס ומוציא בני ביתו בכורא פרי הגפן, אלא דעיקר הדין הוא דבעי דההגדה תאמר על הכוס וכן הקידוש וכן ההלל וברכת המזון. וכל שאמר דברים אלו על הכוס הרי שיצאו בניו ובניו ביתו באמירות אלו שנאמרו על הכוס עכ"ל.

ולפ"ז נראה שחייב ד' כוסות הוא אמירת דברים הנ"ל על הכוס. אולם אין כאן חובת שתיה על כל אחד ואחד אלא רק על מי שמברך בקול רם ומוציא שאר המסובין ידי חובתן. אולם, ביאר הגרי"ז דשיטת הר"מ הוא דבנוסף לחובת אמירת דברים על הכוס יש חובת שתיה על כל אחד ואחד. וכדאיתא בר"מ (פ"ז הל' חמץ ומצה הל' ז) וז"ל וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבע כוסות של יין עכ"ל.

ביאור חיוב אמירת דברים על הכוס

החיוב לומר דברים על הכוס, שהוא חובת ד' כוסות לפי תוס' הנ"ל, וחלק מחיוב ד' כוסות לפי הר"מ הנ"ל, טעון ביאור. בנוגע למקור חיוב זה, איתא בשאלתות (פרשת יתרו שאילתא נד) לגבי קידוש על היין (וכן מובא ברשב"ם פסחים קו. ד"ה אמר רב יהודה בורא פרי הגפן) וז"ל ומגלן דעל היין דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מניין שאין אומרים שירה אלא על היין שנאמר (שופטים ט: יג) ותאמר להן הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלוקים ואנשים וגו' אם אנשים משמח דשתו ליה אלוקים במה משמח הוי אומר בשירה מיכן אמרו שאין אומרים שירה אלא על היין ומאי היא היא שירה דנסכים עכ"ל. הרי מבואר בשאלתות שכשם שאין אומרים שירה אלא על היין וכמו שמבואר בש"ס (ברכות לה., ערכין יא., שם יב.) ה"ה שאין מקדשין אלא על היין.

וביתר ביאור הענין עיין בספר אבני חושן (על עניני כוס של ברכה) להרה"ג ר' שמואל ניימאן שליט"א שביאר דענין שתיקנו לברך ברכות כמו ד' כוסות, ברכת המזון, קידוש והבדלה, ברכת אירוסין ונישואין, וברכת המילה על הכוס הוא משום שאלו הוו ברכות השבח. ותקנו חז"ל לברך ברכות אלו יחד עם הכוס כי השבח בברכות אלו הוא בגדר שירה, וכמו שמנסכין יין על המזבח בשעת שירת הלויים.

חיוב שתיה בד' כוסות

בענין שיעור השתיה בד' כוסות שמוטל רק על בעל הבית לפי שיטת התוס', ועל כל אחד ואחד מבני הבית לפי שיטת הר"מ, איתא בגמ' (קח:): השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא אמר רב נחמן בר יצחק והוא דאשתי רובא דכסא. עי"ש בתוס' (ד"ה דכסא) וז"ל היינו כמלא לוגמיו כדפרי' לעיל ומיהו לכתחילה צריך לשתות רביעית עכ"ל. הרי דתוס' מבאר שלכתחילה צריך לשתות רביעית שהוא שיעור כוס. אולם, אם שתה מלא לוגמיו שהוא רוב רביעית יצא ידי חובתו בדיעבד. והעיר מו"ר הגר"צ שכטר שליט"א שהמקור שדין רובו הוא רק בדיעבד הוא מגמ' חולין (כז.). שמבואר שם ששיטת רוב הסימנים ולא כל הסימנים הוי בדיעבד.

עיין עוד בגמ' פסחים (קז.). אמר רב הונא אמר רב וכן תני רב גידל דמן נרש המקדש וטעם מלא לוגמיו יצא ואם לאו לא יצא. דברי הגמ' הנ"ל לגבי קידוש ששיעור השתיה הוא מלא לוגמיו נראה שהולכים ביחד עם דברי

הגמ' והתוס' הנ"ל לגבי ד' כוסות שיוצאין בטעימת מלא לוגמיו. אולם, מבואר בב"ח (או"ח סי' תעב) שבאמת שתיית מלא לוגמיו בד' כוסות שונה מדין שתיית מלא לוגמיו בכוס של קידוש. וכתב וז"ל דהתם [לגבי קידוש וברכת המזון] לא בעינן רק טעימת הכוס ובטעימת מלוא לוגמיו הוי טעימה אפילו בכוס גדול והלכך אפילו לכתחילה לא בעי למיטעם רביעית שלם אלא סגי במלוא לוגמיו דהיינו רוב רביעית אבל כאן דבעינן שישתה ארבע כוסות ולא הוה שתיית כוס אלא אם כן שותה רוב הכוס ולכך לא קאמר גבי ארבע כוסות והוא דשתי מלא לוגמיו אלא קאמר והוא דשתי רובא דכסא וכו' עכ"ל. הרי מבואר בב"ח שדין מלוא לוגמיו בארבע כוסות שונה מדין מלוא לוגמיו בכוס של קידוש. בארבע כוסות שיעור השתיה הוא שיעור כוס והוא שיעור רביעית למקצת רבוותא שהובאו בארחות חיים (סדר ליל הפסח סי' ו) ולרמב"ן הוא שיעור כל הכוס שהוא לפניו אפילו מחזיק הרבה רביעיות. ולפ"ז הדין של מלוא לוגמיו הוא מדין רובו ככולו שהוא רוב רביעית לפי השיטה הראשונה ורוב של אותו הכוס שמשמש בו לפי שיטת הרמב"ן. לפי"ז שדין מלא לוגמיו בארבע כוסות הוא מדין רובו ככולו נמצאת דהוי רק בדיעבד וכמבואר בדברי התוס' פסחים (קח:): הנ"ל. אולם בנוגע לטעימת מלא לוגמיו מכוס של קידוש זה הוי דין לכתחילה כי כאן מלא לוגמיו הוא שיעור הטעימה ולא מדין רובו ככולו.

ביאור החת"ס בגדר רובו ככולו

דין רובו ככולו הנ"ל שאמרינן לגבי שתית ד' כוסות טעון ביאור. שהרי בהרבה הלכות קבעה התורה או חכמים שיעור ולא אמרינן שרובו סגי ובעינן שיעור שלם כמו כזית באכילת מצה. ובביאור הענין כתב החתם סופר בתשובה (או"ח סי' קמ) וז"ל לפענ"ד לא שייך רובו ככולו אלא מתוך כולו מסנהדרין ילפינן דבעינן רוב מתוך כל אבל אם לא נתועדו רק רוב סנהדרין אינו כלום וה"נ לעולם שדנין המיעוט בתר הרוב אבל כולו בפנינו כגון יו"ד הוה עדה לדבר שבקדושה ואם ז' מהם לא שמעו קדיש וברכו נמשך המיעוט אחר הרוב אבל אם רק נתועדו ז' לא אמרינן דבר שבקדושה וכבר נתעורר בזה הרבה המאירי וכן הציבור רוב שחטאו מביא המיעוט עמהם פר בהוראה לכן לענין טומאה וטהרה בעשיית פסח וכן חיות שמיעוט סימנים נגזרים בתר רוב דנפק חיותא וכן בכל דוכתא אבל לאכול פחות מכשיעור או לטבול בפחות מכשיעור ולימא רובו ככולו לא שמענו אה"נ אי איתא כאן מ' סאה ורובו בשר ומיעוטו שאובים נמשך אחר הרוב אבל חסר קורטוב אינו טובל כנלענ"ד עכ"ל. הרי דהחת"ס מבאר שרק אמרינן רובו ככולו היכא דיש חיוב שיהיה כולו בפנינו. שהרי בסנהדרין

בעינן שיהיו כל הכ"ג דיינים נוכח בדין ולכן אם י"ג חייבו ועשרה פטרו הרי הוא חייב, אולם אם לא נתועדו כולם לא אמרינן כיון שהי"ג חייבו הרי הוא חייב כי הפסק דין צריך לישמע מכל הכ"ג ולכן אם כולם בנוכח אע"פ שרק י"ג חייבו אמרינן שהפסק יצא ע"י כולם.

עפ"ז מבואר החילוק בין ד' כוסות שאמרינן רובו ככולו ובין מצה שלא אמרינן רובו ככולו. שהרי בד' כוסות צריכין לשתות שיעור כוס שהוא רביעית ואפילו אם שותה רק רוב רביעית צריך לשתות הרוב מתוך כמות של רביעית יין ולכן אמרינן רובו ככולו. אמנם, במצה אין חיוב לאכול מתוך חתיכה של מצה שיש בו כזית שהרי אפילו אם נחתך המצה לפרוסות פחותות מכזית ואוכל שיעור כזית יוצא ידי חובתו ולכן אין דין של רובו ככולו.

מח' תוס' ורבינו ירוחם לגבי טעימת כוס של קידוש

אולם לגבי קידוש חזינן שנחלקו התוס' ורבינו ירוחם אם צריכים לשתות מלא לוגמיו מכוס שיש בו רביעית או יכולים לשפוך שיעור מלא לוגמיו מכוס שמחזיק רביעית לכוס אחר ולשתות מן הכוס השני. שיטת התוס' בפסחים (קה: ד"ה שמע מינה טעמו פגמו, מובא במ"א סי' רעא ס"ק כד) היא שצריך לשתות מלא לוגמיו מן הכוס שמחזיק רביעית עכשיו. אולם שיטת רבינו ירוחם (נתיב יב חלק א, מובא במחבר סי' רעא סע' יא) היא שאם אין לו רק כוס אחד בשביל קידוש הלילה והיום יכול לשפוך יין אחר שמקדש בלילה לתוך כוס שני ולטעום ממנו כדי שלא לפגום הכוס הראשון והכוס הראשון ישתמש בו לקידוש ביום כיון שלא נפגם. כמובן אין זה סתירה לדברינו דלעיל שהרי לפי שיטת רבינו ירוחם י"ל כדברי הב"ח הנ"ל שדין מלא לוגמיו בקידוש אינו מדין רובו ככולו וממילא יכולים לטעום מכוס אחר ולא בעינן רובו מתוך כולו. או אפשר לומר שאפילו אם טועם מכוס שני כיון שכוס זה הוצרך לבא מכוס ראשון שיש בו רביעית שפיר מקרי רובו מתוך כולו והיה מועיל לשתות מכוס שני אפילו לד' כוסות שיש חיוב לשתות רובו מתוך כולו.

מח' הראשונים

אם צריכים טעימת מלא לוגמיו בכל כוס של ברכה

לעיל הבאנו דברי הגמ' פסחים קז. וז"ל אמר רב הונא אמר רב וכן תני רב גידל דמן נרש המקדש וטעם מלא לוגמיו יצא ואם לאו לא יצא עכ"ל.

נחלקן הראשונים אם דין טעימת מלא לוגמיו הוא רק לקידוש ובשאר כוסות של ברכה כגון אירוסין ונישואין ומילה סגי בטעימת כל שהוא או דילמא שיעור זה שמובא בגמ' לגבי קידוש שייך לכל כוס של ברכה. כתב בעל העיטור (שער שלישי הל' מילה) וז"ל והא דאמרין המקדש אם טעם מלא לוגמיו יצא וכו' אבל בשאר ברכות לא בעינן מלא לוגמיו דקידוש שאני דכתיב ביה זכור זכרהו על היין עכ"ל. וכן מבואר בב"י (יו"ד סי' רסה) ע"ש בתשובת הרשב"א וז"ל ששאלת כמה שיעור טעימה גבי מקדש בעינן מלא לוגמיו הכא גבי שאר ברכות לא בעינן מלא לוגמיו. אולם, עיין בהגהות שער החדש על העיטור (אות סג) שהעיר שמשמע מהטור (או"ח סי' קז) דלא כהראשונים הנ"ל שהרי כתב שם בנוגע לכוס של ברכת המזון וז"ל והכא אי אפשר לשתות פחות מכזית דכל דבר שצריך כוס צריך לשתות ממנו כמלא לוגמיו שהוא רוב רביעית הילכך ישתה רביעית שלם. והעיר עוד מדברי הט"ז (יו"ד סי' רסה) ס"ק י) שכתב לחלק בין דבר שצריך כוס מדינא דגמ' כמו קידוש שצריך טעימת מלא לוגמיו לדבר שאין צריך כוס מדינא דגמ' כמו ברית מילה דלא צריך אפילו טעימת מלא לוגמיו. ובהגות שער החדש על העיטור הנ"ל כתב עוד עפ"י דברי הט"ז הנ"ל שתלוי אם יש חיוב בגמ' לברך על הכוס וכתב וז"ל ועפ"י הוריתי לחלק בין ברכת אירוסין דא"צ מלא לוגמיו לברכות נישואין דצריך מלא לוגמיו. והעיר עוד מדברי הבאר היטב (אבן העזר סי' לד) ס"ק ו) שהביא דברי הכנסת הגדולה שבטעימה לחוד די יעו"ש והיינו בברכת אירוסין דוקא עכ"ל.

ביאור שיטת רש"י בטעימת כוס של ברכה

איתא בגמ' ערובין (מ:): המברך צריך שיטעום ופירש רש"י שם (ד"ה לתביה לינוקא) וז"ל דטעמא משום דגנאי הוא לכוס של ברכה שלא יהנה אדם ממנו לאלתר שתהא ברכת היין דבורא פרי הגפן שלא לצורך וכו' עכ"ל. וכבר העיר בתשובת הר"ן (סי' נב) עפ"י הרשב"א שהרי הסבה שצריך לטעום אינו משום דגנאי הוא לכוס אלא משום ברכה לבטלה שהרי אם מברך ואינו שותה לכאורה הוי ברכתו לבטלה. ובישוב הדברים עיין בבית מאיר (יו"ד הל' מילה סי' רסה ד"ה הגה שניה) שכתב וז"ל ור"ל לענ"ד דודאי משום ברכה לבטלה מעיקרא ליתא דברכה לבטלה לא הוי אלא לבטלה ממש לא כן ברכה זו דניתקן הקידוש או הזמן או ברכת המילה שתהא על הכוס שוב הברכה ג"כ שבה לבורא ברוך הוא שברא היין לקדש עליה וזה צרכו כמו צורך השתיה ואפשר יותר. ואין בה טעימה אלא משום דלא ליהוי גנאי לכוס עכ"ל. עיין גם בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' יח) להרה"ג שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שגם פירש כדברי הבית

מאיר. וכוונת הדברים היא שכשמקדש או מברך אשר קדש ידיד וכו' על היין הרי הברכה של קידוש או של מילה היא שירה להקב"ה ואין אומרים שירה אלא על היין ולכן מברך ברכות אלו על הכוס. וכיון שמשתמש עכשיו ביין משום שאין אומרים שירה אלא על היין התקינו ג"כ לומר ברכת בורא פרי הגפן לא בתור ברכת הנהנין אלא בתור ברכת השבח להקב"ה שברא יין שנוכל לשיר לה' עליו. ולפ"ז אם יברך בורא פרי הגפן על המילה וכדומה ולא ישתה לא הוי ברכתו ברכה לבטלה שהרי ברכת בורא פרי הגפן שנאמרת ביחד עם דברי שירה להקב"ה כמו קידוש וברכת המילה וכדומה הוי ברכת השבח.

בענין טעימת כוס של ברכה ע"י תינוק

איתא בשו"ע (או"ח סי' תרכא סע' ג) לגבי מילה ביום הכיפורים וז"ל מברכין על המילה בלא כוס. הגה: ויש אומרים דמברכין אכוס ונותנין לתינוק הנימול וכן נוהגין עכ"ל. הרי דנחלקו המחבר והרמ"א בענין מילה ביום הכפורים. שיטת המחבר היא שאין מברכין על הכוס של יין כיון שאין מי שישתה ממנו וממילא אם יברך הוי ברכתו ברכה לבטלה. אולם, הרמ"א נקט דמברכין בורא פרי הגפן ונותנין לתינוק הנימול מן היין שבכוס. עיין במג"א (סי' תרכא סע' ג) שכתב שדברי הרמ"א מבוארים עפ"י רש"י עירובין הנ"ל והראב"ן פ"ג דערובין שנקטו שטעימת כוס של ברכה בשעת המילה הוי רק משום דגנאי לכוס שלא יטעום ולא משום ברכה לבטלה. וממילא אם נותן לתינוק הנ"ל סגי בזה להוציא מידי גנאי. אולם, המחבר סובר כדעת התשובת הר"ן (סי' נב) בשם הרשב"א (ערובין מ: ד"ה ליתביה) דאם נותן לתינוק כזה הוי ברכה לבטלה משום דסובר דבורא פרי הגפן בשעת המילה הוי ברכת הנהנין רגילה ואם לא טועם ממנו לכל הפחות קטן שהגיע לחינוך הוי ברכתו לבטלה.

ביאור מחלוקת המחבר והרמ"א

לגבי ברכת בורא פרי הגפן בד' כוסות

עפ"י הנ"ל ביאר המנחת שלמה (ח"א סי' יח) דברי המחבר והרמ"א בנוגע לברכת בורא פרי הגפן על ד' כוסות. איתא בשו"ע (סי' תעד סע' א) וז"ל שותה כוס שני ואין מברך עליו לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה שאין מברכין בורא פרי הגפן כי אם על כוס של קידוש ועל כוס של ברכת המזון ואין מברכין על הגפן כי אם אחר כוס רביעי. הגה: והמנהג בין האשכנזים לברך ברכה ראשונה על כל כוס וכוס אבל ברכה אחרונה אין מברכין רק אחר

האחרון לבד וכן דעת רוב הגאונים עכ"ל. הרי דהמחבר נקט בפשיטות לברך בורא פרי הגפן רק על כוס ראשון וכוס שלישי. ונראה שסובר שאפילו ברכת בורא פרי הגפן לכוס של ברכה על דברי שבח כמו הגדה והלל וכו' הוי ברכת הנהנין רגיל, ולפי גדרי ברכת הנהנין רק צריכים לברך ברכה על כוס ראשון ושוב בכוס שלישי אחר שהפסיק ובירך ברכת המזון. ועפ"ז הולך המחבר לשיטתו במה שנקט בשו"ע (או"ח סי' תרכא סע' ג) הנ"ל שלא יכולים להטעים כוס של מילה לתינוק הנימול כיון שעפ"י גדרי ברכת נהנין הרגיל לא יכולים לברך בעד תינוק קטן כזה.

אולם, שיטת הרמ"א היא שמברכין על כל כוס וכוס של הארבע כוסות וביאר המג"א (שם ס"ק א) כיון שכל כוס הוי מצוה בפני עצמו שפיר מברכין על כל חד וחד. וביאר המנחת שלמה שכיון שגדר של ברכת בורא פרי הגפן שנאמרה על כוס שביחד עם דברי שבח כמו הגדה, הלל, ברית מילה וכדומה הוי ברכת השבחה על יצירת יין לצורך אמירת שירה על היין שפיר שייך לברך ברכת שבחה של בורא פרי הגפן על כל כוס וכוס. ומבאר המנחת שלמה שהרמ"א לשיטתו ממה שכתב בהל' יו"כ (או"ח סי' תרכא סע' ג) שיכולים להטעים היין לתינוק הנימול ביום כפור כיון שגדר הברכה הוא ברכת השבחה וחיוב טעימה הוא רק שגנאי הוא לכוס שלא יטעום ממנו ולא משום ברכה לבטלה, ממילא סגי להטעים היין לתינוק הנימול שבהכי סגי שלא יהא גנאי לכוס. אולם לשיטתו זה בדברי הרמ"א רק שייכת אם ננקוט כדברי המג"א הנ"ל עפ"י הרי"ף שטעם שמברכין על כל כוס וכוס הוא משום שהוי כל אחד מצוה בפני עצמה. אולם, לפי מה שכתב בהמשך דבריו שם שהוא ענין של הפסק, וכמו שכתב, וז"ל כיון דלא אפשר ליה למיקרי ומשתי בהדי הדדי צריך לחזור ולברך בתר דגמר הגדה ובתר דגמר הלילא בורא פרי הגפן עכ"ל, נמצא לפי פירושו זה שאין שייכות בין דברי הרמ"א בהל' פסח לגבי בורא פרי הגפן על ד' כוסות ובין דברי הרמ"א בהל' יו"כ לגבי טעימת התינוק.

ביאור דברי הרי"ף

בנוגע לברכות על ד' כוסות

עיין במחצית השקל (סי' תעד ס"ק א) שכתב שבאמת יש ב' טעמים לברך בורא פרי הגפן על ד' כוסות ד' פעמים: אחד משום כל אחד ואחד מצוה בפני עצמו ואחד משום הפסק. ולפ"ז אפשר שהרמ"א נקט כביאור הראשון של הרי"ף והוי לשיטתו וכנ"ל, ואפשר שנקט כדברי הביאור השני של הרי"ף ולא הוי לשיטתו. אולם, עיין בספר דברי שירה (פסח - חלה) להרה"ג ר' אליהו לוי

שליט"א (סי' עב) שנקט שבאמת ב' הטעמים הנ"ל מישך שייכי אהדדי ולא הוי ב' טעמים נפרדים. וז"ל והנה בדברי הרי"ף בתחילת דבריו מבואר דסברת רבוותא הוה משום דכל כוס הוה מצוה בפני עצמה. אולם סיוע לדבריו הביא מהא דמקרי ומשתי בהדי הדדי צריך לחזור ולברך, דהיינו משום היסח הדעת. וצריך ביאור דא"כ אף אם כל הכוסות היו מצוה אחת, ג"כ הו"ל לברך על כל שתיה ושתיה. ונראה דאי ארבעה כוסות הוו חד מצוה, א"כ ההגדה לא היתה מתיחסת רק לכוס שניה אלא היתה מתיחסת לכל הארבעה כוסות. דהרי אם היו הארבעה כוסות חד מצוה לא היה זה רק חד קיום מצוה. דהרי גם למסקנא שכל כוס וכוס מצוה בפני עצמה אין זה אלא דהחפצא דכוס הוה כוס נפרדת. אולם, קיום המצוה ודאי דאחת הן ואם יהא לו רק שלש כוסות לא יקיימו בזה כלום והרי הם מעכבות זו את זו (כ"כ במהר"ל בפרק מט). וא"כ אילו היו כולם מצוה אחת, הכונה שהיו נחשבים למעשה מצוה אחת והיה חל צירוף בעצם החפצא דכוסות דמה"ט הוו להו זוגות. ועל כן ההגדה היתה נחשבת שבעיקרה נאמרת על הארבעה כוסות ואע"פ שבפועל נאמרת על הכוס השניה, אולם באופן קיומה מתיחסת הנה לארבעה כוסות. וא"כ אי אפשר לומר שאמירת ההגדה מהוה הפסק שבין כוס ראשון לכוס שני. דהרי גם מדיני כוס ראשון הוא שתאמר עתה ההגדה וא"כ אין זה מפסיק וכו' וע"כ זה שכתב הרי"ף ב' טעמים להא דהגדה הוה הפסק. דכל כוס מצוה בפני עצמה, והגדה הוה הפסק. והיינו דמכיון דכל כוס הוה מצוה בפני עצמה, א"כ אין ההגדה מתיחסת לכוס ראשון ואינה מצורפת לברכת בורא פרי הגפן. וע"כ ההגדה מהוה הפסק. וצריך לברך שנית בורא פרי הגפן על כוס שניה עכ"ל. ולפי ביאור דבריו בדברי הרי"ף יוצא שעיקר הטעם לברך ד' פעמים על ד' כוסות הוא משום הפסק, ויש הפסק כיון שיש מצוה בפ"ע בכל כוס וכוס. ולפי ביאור זה ברי"ף וברמ"א אין שייכות בין פסק הרמ"א לגבי ד' כוסות ולבין פסק הרמ"א לגבי מילה ביום הכיפורים.

אמירת ברכת בורא פרי הגפן באירוסין ונישואין

איתא בשו"ע (אה"ע סי' סב סע' ט) וז"ל וברכת אירוסין וברכת חתנים אומרים אותה על ב' כוסות אפילו מקדש בשעת החופה (ונוהגין להפסיק ביניהם בקריאת הכתובה). וכתב החלקת מחוקק (שם ס"ק טו) וז"ל וכלומר מברכין על כל כוס בורא פרי הגפן עכ"ל. וביאר מו"ר הרה"ג ר' צבי שכתר שליט"א (בספר בעקבי הצאן סי' לט) שמנהג זה מבוסס עפ"י דברי הרי"ף בפסחים הנ"ל שמברכין על כל כוס וכוס של הד' כוסות כיון שכל אחד הוי מצוה בפ"ע וה"ה אירוסין ונישואין שכל אחד הוי מצוה בפ"ע. אולם, כבר העיר הרה"ג ר' שלמה

זלמן אויערבאך זצ"ל במנחת שלמה (ח"א סי' יח) הנ"ל שהרי גם הספרדים נוהגים לברך בורא פרי הגפן ב' פעמים תחת החופה אע"פ שהמחבר פסק לגבי ד' כוסות לברך רק על כוס ראשון ושלישי. וע"ש במנחת שלמה שביאר ענין עוד ע"פ דברי הט"ז (סי' תעד ס"ק א) שכתב לבאר שיטת הרמ"א שמברכין על כל כוס וכוס של ד' כוסות וכתב, וז"ל כיון דחכמים תקנו ד' כוסות הוי כמתנה בפירוש בשעת ברכה שאין בדעתו לשחות מחמת ברכה זו אלא כוס זה, כיון שצריך לכוס אחר חייב לברך עליו, כן נראה לי עכ"ל.

וביאר המנחת שלמה דלא הוי ברכה שאינה צריכה משום שכיון לפטור רק כוס אחד. ואמנם בדרך כלל אם יכול לפטור דבר עם ברכה אחת ומכיון שלא לצאת הוי זלזול בתקנת חכמים שהרי החכמים אמרו שברכה זו שברך פוטר לא רק כוס ראשון אלא גם כוס שני. אולם, אם אינו נראה כמזלזל בתקנת חכמים לא הוי ברכה שאינה צריכה. ועפ"ז כתב שלגבי ד' כוסות כיון שרוצה להודיע שכל כוס הוי מצוה בפני עצמה אין כאן זלזול. ובנוגע לברכת ארוסין ונשואין כיון שלא צריכים לעשות הארוסין והנשואין יחד לא זלזל אם כיון בכוס של ארוסין שברכת בורא פרי הגפן תהא עליו בלבד. ובהמשך כתב עוד שטוב להזהיר לחתן לכיין בברכת בורא פרי הגפן רק על כוס ראשון. אולם, אפילו אם לא הזהיר נראה לומר שכיון שמנהג העולם הוא לברך על כוס ארוסין לחוד ועל כוס נשואין לחוד אמרינן מסתמא שדעתו היא לכיין רק על כוס ראשון של ארוסין בברכת בורא פרי הגפן הראשונה.

בענין מי ששתה יין מבעוד יום

אם צריך לברך בורא פרי הגפן בשעת קידוש

אולם, יש לעיין ביסוד הנ"ל בדברי הרמ"א לאור הלכה אחרת. איתא בשו"ע (סי' רעא סע' ד), וז"ל ואם היו שותים יין תחילה אינו אומר אלא קידוש בלבד בלא ברכת היין, ואחר כך מברך ברכת המוציא עכ"ל. הרי דמפורש בשו"ע שכיון שבירך בורא פרי הגפן לפני שקידש שוב אינו צריך לברך בורא פרי הגפן בשעת קידוש אלא סגי שיחזיק את הכוס בידו בשעת הקידוש וישתה ממנו אחר כך על סמך ברכת בורא פרי הגפן שבירך קודם הקידוש. המקור לדברי המחבר הוא מהירושלמי (פ"ק דברכות הל' ה) דאיתא התם, וז"ל הא קדושה שנייא היא שאם היה יושב ושותה מבעוד יום וקדש עליו היום שאינו אומר בורא פרי הגפן עכ"ל. כלומר הירושלמי מקשה דהרי ברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך וא"כ למה בקידוש פותחין בברוך והרי קידוש סמוך לברכת בורא פרי הגפן. ות' הירושלמי שכיון שאם שתה יין לפני קידוש שוב לא צריך לברך עוד

בורא פרי הגפן בשעת הקידוש נמצא שברכת בורא פרי הגפן אינה תמיד צמודה לקידוש וממילא לא הוי קידוש ברכה הסמוכה לחברתה, ולכן פותחת בברוך.

עיינ בחק יעקב (סי' תעד ס"ק א) דהעיר עפ"י ביאור המג"א ע"פ הרי"ף בדברי הרמ"א, שמברכין על כל כוס וכוס של ד' כוסות כיון דכל כוס הוי מצוה בפני עצמה, דא"כ היה לנו לברך בורא פרי הגפן בשעת קידוש אפילו אם שתה יין מקודם דהרי עכשין שמקדש יש לנו מצוה חדשה שעלינו לברך עליו, דהיינו הקידוש. ויש לפרש עוד בקושייתו דבשלמא לפי שיטת המחבר שרק מברכין על כוס ראשון ושלישי, הרי אפילו ברכת בורא פרי הגפן דנאמרה ביחד עם דברי שבח של קידוש וברכת המזון הוי בגדר ברכת הנהנין ולא ברכת השבח, וממילא מובנים דברי הירושלמי שכיון ששתה יין מקודם וברך בורא פרי הגפן שוב אינו צריך לברך עוד בורא פרי הגפן בשעת קידוש. אולם, לפי שיטת הרמ"א ע"פ המג"א בשם הרי"ף דעל כל מצוה שייך לברך עוד בורא פרי הגפן בתור ברכת השבח היה לנו לחייב לברך עוד בורא פרי הגפן בשעת הקידוש אע"פ שכבר בירך בורא פרי הגפן מקודם. ע"ש במה שתירץ. ונראה לומר שאם כנין דברי המג"א הנ"ל בדברי הרמ"א שד' כוסות מברכין על כל כוס וכוס כיון דכל כוס הוי מצוה בפני עצמה ה"ה דפליג הרמ"א על דברי המחבר בשם הירושלמי, דאין צריך לברך בורא פרי הגפן בשעת קידוש אם שתה יין קודם לכן, אלא שפיר צריך לברך בורא פרי הגפן עוד הפעם בשעת קידוש ואע"פ שהרמ"א לא הגיה בדברי המחבר (סי' רעא סע' ד) אלא סמך על מה שכתב בשו"ע (סי' תעד סע' א) שבד' כוסות מברכין על כל כוס וכוס.

אולם, אם ננקוט שהפשט ברמ"א שצריך לברך ד' ברכות בד' כוסות הוא משום הפסק וכנ"ל שא"כ אין חיוב לברך על כל מצוה ומצוה ומשום הכי אתי שפיר דלא פליג הרמ"א על דברי המחבר (סי' רעא סע' ד) וסובר שאם בירך בורא פרי הגפן מבעוד יום אין צריך שוב לברך בשעת הקידוש כיון שאין הפסק, וכדברי המחבר הנ"ל.

נשפך כוס יין לפני הטעימה

איתא בשו"ע (סי' רעא סע' טו), וז"ל קידש וקודם שיטעום הפסיק בדיבור חוזר ומברך בורא פרי הגפן ואינו צריך לחזור ולקדש וה"ה אם נשפך הכוס קודם שיטעום ממנו יביא כוס אחר ומברך עליו בורא פרי הגפן ואינו צריך לחזור ולקדש עכ"ל. ותמה עליו הלבוש (סי' רעא סע' יז), וז"ל איני יודע טעם כיון שנשפך הכוס שקדש עליו ובירך כבר למה הוצרך להביא כוס אחר שהרי ידי קידוש כבר יצא והברכה ראשונה כבר נפסדה והיתה ברכה לבטלה כיון שנשפך

הכוס וכבר אמרו חז"ל בפרק בכל מערבין (ערובין מ:): דשתיה לא מעכבא וא"כ הכוס השני למאי צריך ואולי כוונתו להודיענו שאם ירצו להביא כוס אחר שצריכין לברך עליו ואינו יוצא בברכתו הראשונה שבירך על הכוס הראשון שכבר נשפך והברכה הראשונה נעשית לבטלה אבל אין הכי נמי אם אינו רוצה להביא כוס אחר הרשות בידו מיהו הכא שהפסיק בדיבור והכוס הראשון שקדש עליו הוא עודנו לפניו צריך לברך ולטעום ממנו והברכה הראשונה הפסיד בדיבורו ונעשית לבטלה נ"ל עכ"ל. הרי דהלבוש תמה על דברי השו"ע שאם נשפך הכוס יביא כוס אחר ויברך עליו וישתה דמה מועיל שהרי כבר קידש על הכוס והכוס השני לא היה הכוס שקידש עליו.

וראיתי בספר ברכת רפאל בעניני פסח ומועדים (סי' כא) להרה"ג ר' רפאל רובינשטיין שהעיר שדין זה של נשפך הכוס דיביא כוס אחר מובא בשו"ע רק בנוגע לקידוש ולא לשאר כוסות של ברכה, והוא מטעם שבקידוש יש חיוב לשתות אחריו לכבוד היום מדין (פסחים קו). זכור את יום השבת לקדשו – זכרהו על היין – ויוצא ידי חיוב זה אפילו אם שותה מכוס אחר שלא קידש עליו. אולם לגבי שאר כוסות של ברכה כמו מילה אם נשפך הכוס אין חיוב להביא כוס אחר. וכן ביאר מו"ר הרה"ג ר' יצחק עבאדי שליט"א בספר אור יצחק (ח"ב סי' קיט) שמתחילה כשתקנו קידוש חייבו שישתה מן הכוס ואפילו אם זה כוס אחר ממה שקידש עליו.

ביאור האליה רבה בדברי הב"י

בנוגע לחיוב טעימה מכוס של קידוש

עיינן עוד בזה בספר קובץ רשימות שיעורים על מס' פסחים – פרק ערבי פסחים (חלק א) בקונטרס בענין כוס של ברכה (סי' ד') להרה"ג ר' יוסף יצחק קלמנסון שליט"א שהביא דברי האליה רבה שג"כ נקט ששתיית היין בקידוש הוא לעיכובא, והעיר על דברי הב"י שמשמע שאינו לעיכובא, וביאר שגם הב"י מודה שהוא לעיכובא. הרי שכתב הב"י (סי' רעא), וז"ל ונראה לי שאם נשפך הכוס קודם שיטעום אינו צריך לחזור ולקדש דמאי דאמרינן אם לא טעם לא יצא היינו לומר דלא יצא ידי מצוה כתקנה עכ"ל. וע"ז כתב האליה רבה (סי' רעא – לג), וז"ל נראה לי ליישב דכוונת בית יוסף על מה דמשמע שצריך לטעום מאותו כוס, אמרינן אף דשתה מכוס אחר לא יצא ידי מצוה כתיקונה. אבל כשאינו טועם כלל מודה דלא יצא כלל וכו' עכ"ל. הרי דאע"פ שקצת משמע מדברי הב"י שחיוב טעימת מלא לוגמיו מכוס של קדוש הוא רק לכתחילה, וביאר האליה רבה שכוונת הב"י היא שיש חיוב בטעימת מלא

לוגמיו ולכתחילה צריך שיטעום שעור זה מכוס שקידש עליו. אולם אם שתה מכוס אחר ולא מכוס שקידש עליו יצא ידי חובתו בדיעבד. אולם אם לא טעם מלא לוגמיו כלל לא יצא ידי חובתו.

וביאר עוד הרשימות שיעורים בקונטרס כוס של ברכה הנ"ל (סי' ד), וז"ל וביאור הדברים הוא כמוש"כ דבהקידוש על כוס ישנו ב' חיובי שתייה, משום מצות הקידוש ומשום דין כוס של ברכה וכו"ל. והנה דין השתיה דמשום כוס של ברכה אינו מתקיים אלא כששותה מאותו הכוס שבירך עליו. משא"כ דין השתיה דהקידוש דהוא על שתיית יין. ואפילו מכוס אחר וכו' וזהו דקאמר הב"י דבשנשפך הכוס וכו' לא יצא ידי מצוה כתיקונה היינו ידי המצוה דכוס של ברכה דלזה לא תהני מה שישתה מכוס אחר. אכן דין זה אינו מעכב בעיקר הקידוש שיהא צריך לחזור ולקדש אלא דלא קיים בזה מצות הכוס (וכמו שהוא בשאר הברכות דטעונין כוס וכו"ל). ומה שמביא כוס אחר וכו' הוא לקיים חיוב השתיה דמשום מצות הקידוש. דזה מעכב בהקידוש אבל מתקיים גם בהשתיה מכוס אחר. וזהו שפסק בשו"ע דבנשפך ולא שתו ממנו צריך להביא כוס אחר וכו'. והיינו משום דבנשפך ולא שתו ממנו אף דלא נתקיים בזה דינא דכוס של ברכה אינו מעכב בעיקר אמירת הקידוש (דמשום חסרון דין כוס של ברכה לא צריך לחזור הברכה וכו"ל) ולכן סגי במה שיביא כוס אחר ולשתות ממנו. דעיי"ז מתקיים הדין מזכרהו על היין (דכן מעכב בהקידוש) דאמירת הקידוש הרי היא על היין. (שהיה כאן כוס דדין בשעת אמירתו) והדין דעל שתיית היין מקיים ג"כ בהשתייה דכוס האחר וכו"ל.

ביאור השו"ע הרב בחיוב שתיה מכוס של ברכה

ובקונטרס הנ"ל ג"כ העיר ששתיית יין לעיכובא שייך לא רק לקידוש אלא גם להבדלה. וצ"ע לדברי השו"ע הרב (סי' קצ סע' ב) שכתב וז"ל כל דבר הטעון כוס לא די באחיזת הכוס לבדה בשעת אמירת אותו דבר שזה אינו מעכב כלל בדיעבד אלא עיקר מה שהטעינו כוס הוא לשתות ממנו אחר אמירת אותו דבר שתהא אותה אמירת כעין שירה הנאמרת על היין שמנסכין על גבי המזבח שהיא שתיית המזבח אף כאן תהא נאמרת שירה על שתיית היין ואין שתייה חשובה לומר שירה אלא אם כן שותה שיעור הראוי ליישב דעתו של אדם שהוא כמלא לוגמיו שהיא שתייה של הנאה ובפחות משיעור זה לא קיים מצות הכוס כלל וכל דבר שהכוס מעכב בו אפילו בדיעבד שאם אמר בלא כוס צריך לחזור ולומר על הכוס כגון קידוש והבדלה ה"ה אם אמר על הכוס ולא שתה ממנו

כמלא לוגמיו מיד קודם שעקר ממקומו ובלא היסח הדעת בינתיים צריך לחזור ולקדש כמ"ש בסי' רע"א (סע' כו) וכן בברכת המזון לא קיים מצות הכוס כלל עכ"ל. הרי השו"ע הרב מבאר שענין של אמירת שירה על היין שלפי השאלות הנ"ל הוא הטעם שמקדשין על היין כולל החיוב לשתות היין דומיא דניסוך על המזבח דהוא שתיית המזבח. ועפי"ז כתב שאם יש חובה להביא יין כמו בקידוש והבדלה, אם לא שתה לא יצא כלל וצריך לחזור לקדש או להבדיל.

והיוצא מדברי הקונטרס הנ"ל ע"פ דברי השו"ע הרב הנ"ל שאם נשפך כוס של הבדלה לפני שתייתו יש חיוב להביא עוד כוס ולברך בורא פרי הגפן עליו ולשתות ממנו כדי לקיים חובת הבדלה. אולם, לגבי מצוה כמו ברכת המזון שיצא ידי חובתו אפילו אם בירך בלא שום כוס, לא צריך להביא כוס אחר אם נשפך כוסו. אולם, ע"פ הנ"ל שחיוב שתיית בכוס של קדוש הוא מטעם חובה דזכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין הרי דהבדלה ג"כ נלמד מפסוק זה לפי הר"מ (פרק כט הל' שבת הל' א), צריך לזכרהו בכניסתו ביציאתו ויהיה חיוב שתייה לעכובא ומבואר גם בספר קדש הלולים (סי' קכט) להרה"ג ר' זלמן סופר שליט"א להחולקים על הר"מ וסובר דזכור את יום השבת הוא בכניסתו לפי הגירסא בפסחים (קו). אפ"ה י"ל שהבדלה נתקן כעין קידוש, ועפי"ז שתיית מלא לוגמיו בהבדלה יהיה לעיכובא.

אולם, עיין עוד בשו"ע הרב (סי' קצ סע' ה) שי"א שיש לחלק בין קידוש לשאר כוסות של ברכה, שרק בקידוש יש חיוב טעימה לעיכובא ובשאר כוסות של ברכה יש רק ענין לטעום שלא יהא גנאי לכוס של ברכה. וציין בשו"ע הרב (הוצאת עוז והדר אות ט) שהוא עפ"י דברי רש"י בערובין הנ"ל (מ:): והראב"ן הנ"ל שטעימת הכוס הוא רק משום דגנאי הוא לכוס של ברכה שלא ישתה ממנו. ולפי דעה זו הלכה זו נאמרת רק בשאר כוס של ברכה, לעומת בקידוש שיש חיוב שתייה בעצם ולא רק משום גנאי. ולכן הסיק שם השו"ע הרב שלגבי הבדלה יש לסמוך על סברא זו שאם לא טעם מלא לוגמיו שא"צ לחזור ולהבדיל שספק ברכות של דבריהם להקל.